

Միջնադարեան երեք անտիպ տարեր

ԱԻԵՏԻՍ Գ. ՍԱՆՃԵԱՆ

Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան պաշտօնաթերթ «Սիոն»-ի 1969 թուականի Յուլիս-Օգոստոսի համարին մէջ (էջ 341-347) մանրամասնօրէն նկարագրած էի ձեռագիր Տաղարան մը, որ ներկայիս մաս կը կազմէ Լոս Անճելոսի Գալիֆորնիոյ Համալսարանի (University of California, Los Angeles) հայագիտական նիւթերու հարուստ գրադարանին:

Ձեռագրիս նկարագրութեան անշուքեամբ ըրած էի հետեւեալ հաւաստումը. «Տաղարանին ղլխաւոր արժէքը կը կազմէ անոր բովանդակութիւնը: Այստեղ ներկայացուած են ո՛չ միայն միջնադարեան տաղասացներու ծանօթ երկեր, այլ նաև այնպիսիներ, որոնք, ըստ երեւոյթի, ցարգ անծանօթ մնացած են: Այս յօդուածով՝ մեր նպատակը չէ Տաղարանիս մէջ գտնուող տաղերը առարկայ դարձնել քննական ուսումնասիրութեան՝ զանոնք բաղդատելով տպագիր եւ ձեռագրային աղբիւրներու հետ: Առ այժմ՝ ստորեւ կու տանք Տաղարանիս բովանդակութիւնը, այն համոզումով որ ան շահեկան պիտի ըլլայ բոլոր անոնց, որոնք կը շահազրգուին միջնադարեան հայ բանահիւսութիւնով...»:

Մանրագին քննութենէ ետք, կարելի եղած է ստուգել, թէ Տաղարանիս մէջ կը գտնուին միջնադարեան երեք տաղեր, որոնք ցարգ անյայտ մնացած են հայ բանասիրութեան. առաջինը յօրինուած է Պրիկի, երկրորդը՝ Առաքել Բաղիշեցիի, եւ երրորդը՝ Յովհաննէս Թլկուրանցիի կողմէ: Նախքան յիշեալ տաղերու բնագիրներուն հրատարակութիւնը, անհրաժեշտ կը նկատենք այստեղ ամփոփ տեղեկութիւններ տալ Տաղարանիս մասին:

Ձեռագիրը կը բաղկանայ երկու մասերէ, երկուքն ալ գրուած թուղթի վրայ, որոնք նախապէս երկու անջատ տաղարաններ եղած

են եւ հետագային իրարու միացուած եւ միասնաբար կազմուած : Այս պարագան կը հաստատուի անով, որ սկիզբի 93 թուղթերը կը ներկայացնեն ամբողջական ձեռագիր մը : Վերջին էջին վրայ կայ գլխաւոր յիշատակարանին սկիզբը, որուն շարունակութիւնը գըժ-բախտաբար կը պակսի՝ թուղթ ինկած ըլլալուն պատճառով : Ահա-ւասիկ յիշատակարանին փրկուած մասը . «Փոքր ամենասուրբ եր-րորդութեանն, հօր եւ որդոյ եւ հոգւոյն սրբոյ . Սմէն : Որ ետ կա-րողութիւն տկար անձին իմոյ, Մարգարէ սուտանուն կրօնաւորի, որ գրեցի զսա ի վայելումն անձին իմոյ, եւ յիշատակ հոգւոյ իմոյ, եւ ծնողաց իմոց՝ Նուբարդին եւ Շահսովթանին, եւ եղբարց իմոց՝ Շահսրեարին, Գուլաղին եւ Խուգարաշխին, եւ եղբօր որդոցն՝ է-նիա / / / ...» (թղ. 93բ) :

Ձեռագրին երկրորդ մասը (թղ. 94ա-114բ) գրուած է տար-բեր գրիչի մը ձեռքով, տարբեր որակի թուղթի վրայ : Անոր առա-ջին տողին սկզբնաւորութիւնը կը պակսի, եւ յաջորդ տողերէն եւս գանազան թուղթեր ինկած են : Վերջին թերթին (թղ. 114ա) վրայ գրուած յիշատակարանին համաձայն, Հայոց Ռ (= Ք. Ե. 1551) թուականին այս ձեռագիրը կը պատկանէր Դաւիթ անունով վար-դապետի մը, որ նոյն տարուան ընթացքին զայն նուիրած է «սի-րանունդ եւ հոգեւոր որդոյն իմոյ՝ Էսանդօյ անուն պատանեկին, որ է որդի Այրամ՝ Վօյթին ...» Այս յիշատակարանէն կարելի է հե-տեցնել, թէ ձեռագրին այս մասը ընդօրինակուած է Ք. Ե. 1551 թուականէն առաջ :

Տաղարանը ամբողջութեամբ կը բաղկանայ 114 թուղթէ . մե-ծութիւնն է 18×13 սմ ., գրչութիւնը՝ բոլորգիր, գրուած միասին, իւրաքանչիւր էջի վրայ 23 տողով : Մանրանկարչական արուեստի տեսակէտէն գիտելով, ձեռագիրը զուրկ է գեղարուեստական ար-ժէքէ : Փոքրաքանակ նկարազարդումը կը բաղկանայ չորս փոքրիկ խորաններէ, որոնք զետեղուած են առանձին հատուածներու սկզբ-նաւորութեան (թղ. 1ա, 28ա, 68բ եւ 108ա), ինչպէս նաեւ միէջեայ մանրանկարէ մը (թղ. 27բ), որ կը ներկայացնէ Յովասափ թագա-ւորը՝ նկարուած մի ոմն Սարգիս սարկաւազի կողմէ :

Վերեւ տրուած տեղեկութիւններէն կը հետեւցուի, թէ ստոյգ տուեալներ կը պակսին ձեռագրին առաջին մասին գրչութեան վայ-րին եւ թուականին վերաբերեալ : Ձեռագրին երկրորդ մասին կա-պակցութեամբ, անյայտ կը մնան ո՛չ միայն միեւնոյն տուեալները, այլ նաեւ գրիչին եւ պատուիրատուին անունները :

«Սիոն» մէջ մեր հրատարակած յօդուածին մէջ յայտնած էինք այն կարծիքը, թէ ձեռագրին առաջին եւ գլխաւոր մասը «ըն-

դօրինակուած է հաւանարար ժԵ. դարու երկրորդ կէսին. իսկ երկրորդ մասը Ք. Ե. 1551 թուականէն առաջ»: Ներկայիս, սակայն, մեր հետազոտութիւնները կ'առաջնորդեն տարբեր եզրակացութիւններու:

Երուսաղէմի թիւ 473 ձեռագիրը (տես՝ Նորայր Եպս. Պողարեան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց Արքոց Յակոբեանց, Բ. հատոր, Երուսաղէմ, 1967, էջ 460-466), որ «Պատմութիւն Աղեքսանդրի» ձեռագիր մըն է, գրուած է Վարդապ Վանքին մէջ Հայոց ԶԶԵ (= Ք. Ե. 1536) թուականին, Մարգարէ Արեղայ Արճիշեցիի ձեռքով: Այս մատենին մանրանկարները գործն են Աղթամարցի Գրիգորիս Ա. Կաթողիկոսի (1512-1544): Ըստ Նորայր Եպս.ի նկարագրութեան, ձեռագրին բազմաթիւ յիշատակարաններէն մէկուն մէջ կը կարդանք. «Զմարգարէ անյիշելի գրիչս յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս եւ Աստուած. ոգորմի ասացէ՛ք նաեւ ծնողաց իմոց, Նուրաշին եւ Շահաւելթանին, եւ եղբարց իմոց, Շահասուարին, Գուլաղին, եւ Սուղարաղշին» (թղ. 60ա): Նոյն ձեռագրին ուրիշ մէկ յիշատակագրութեան մէջ, Մարգարէն կը գրէ. «Հազար բերան փառք Աստուծոյ, որ այս ժԳ տարի է որ զիր կու գրեմ...» (թղ. 55բ-56ա): Նկատելով որ «Պատմութիւն Աղեքսանդրի» այս ձեռագիրը գրուած է 1536 թուականին, ուրեմն պէտք է հետեւցնել, որ Մարգարէն գրչութեան ասպարէզին ձեռնարկած է 1522 թուականին:

Հ. Ներսէս Վ. Ակինեանի Գրիգորիս Ա. Կաթողիկոս Աղքամարի. Կեանքն եւ Քերթուածները (Վիեննա, Մխիթ. տպարան, 1958) մենագրութեան մէջ յաճախակի ակնարկութիւններ կան միեւնոյն Մարգարէ Արճիշեցի գրիչին ձեռքով ընդօրինակուած զանազան ձեռագիրներու: 1526 թ.ին Մարգարէն կը գտնենք Սառարաստայ եւ Վարդապ Վանքերուն մէջ, ուր կ'ընդօրինակէ «Աղեքսանդրի Վարք»ին ձեռագիր մը (տես՝ Անդ, էջ 19 եւ կը). 1534 թ.ին Սուխարայ (որ մէկ տարբեր անունն է Սառարաստայի) վանքին մէջ Գրիգոր Աղթամարցի կաթողիկոսին համար կը գրէ «Սաղմոսարան» մը (տես՝ Անդ, էջ 1թ-իս եւ դէ). իսկ 1536 թ.ին զայն դարձեալ կը գտնենք Վարդապ Վանքը, ուր կը ձեռնարկէ երկրորդ անգամ օրինակել «Աղեքսանդրի Վարք»ը (տես՝ Անդ, էջ խդ եւ խզ):

Տարակոյս չկայ, ուրեմն, թէ յիշեալ Մարգարէ Արճիշեցի գրիչը նոյնինքն մեր Տաղարանի գրիչ Մարգարէն է: Դարձեալ ստոյգ է, որ Մարգարէն այս Տաղարանը գրած է ոչ կանուխ քան 1522 թուականը, երբ՝ ըստ իր հաւաստիացումին՝ ան սկսած է ձեռագիրներ արտագրել: Եւ վերջապէս, կարելի է եզրակացնել, թէ մեր Տաղարանի առաջին մասը գրուած է Վասպուրականի նահանգին մէջ

գանուող խառնարաստայ (= Սուխարայ) կամ վարազայ վանքը, որոնք եղած են Մարզաբէին զբնագրական գործունէութեան վայրերը:

Տաղարանիս երկրորդ մասի զբնութեան ժամանակի եւ վայրի, ինչպէս նաեւ զրիչի եւ պատուիրատուի վերաբերմամբ, ներկայիս հնարաւոր չէ որեւէ ենթադրութիւններ ընել՝ ձեռագրին մէջ տուեալներու շղոյթութեան պատճառով: Ստոյգ է միայն, որ 1551 թուականին ան պատկանած է Դաւիթ վարդապետի մը, որ միեւնոյն տարուան ընթացքին զայն նուիրած է Էսանզոյ պատանեկին: Ուրեմն, ձեռագիրը պէտք է գրուած ըլլայ 1551 թուականէն առաջ:

Համալսարանիս պատկանող Տաղարանին մէջ կը գտնուին քսանեւէնը տաղեր: Ասոնցմէ քսանեւէնը յորինուած են միջնադարեան տասը ծանօթ բանաստեղծներու կողմէ, իսկ երեքին հեղինակները անյայտ են: Ստորեւ կու տանք տաղերուն սկզբնատողերը՝ հեղինակներու համաձայն:

Ֆրիկէն (վեց տաղ) .

1. Թղ. 59բ-61ա. «Ա՛ չարիս, երբ ծոխ մարդոյն...» (Հմմտ. Տիրայր Արքեպոս., Ֆրիկ Դիւան, Նիւ Եորք, 1952, էջ 371-378. Մ. Մկրեան եւ Ե. Թորոսեան, Ֆրիկ-Բանաստեղծութիւններ, Երեւան 1941, էջ 216-224):
2. Թղ. 61ա-62բ. «Մարդուն որ տալեղն ու բուրճն ի Ֆարաքըն չէ ըզորգած...» (Հմմտ. Տիրայր Արքեպոս., Անդ, էջ 383-390. Մկրեան եւ Թորոսեան, Անդ, էջ 225-229):
3. Թղ. 62բ-65ա. «Պատգամն որ երես Աստուած Մովսիսի...» (Հմմտ. Տիրայր Արքեպոս., Անդ, էջ 452-458. Մկրեան եւ Թորոսեան, Անդ, էջ 192-198):
4. Թղ. 65ա-65բ. «Ի սուրբ սեղանույն վերայ քան զաղւորն այլ իրք չըզենեն...» (Հմմտ. Տիրայր Արքեպոս., Անդ, էջ 354):
5. Թղ. 87բ-88բ. «Տէրըն զիս պատւեաց զիմօք, պատուական պայծառ պատկերաւք...» (Անտիպ):
6. Թղ. 88բ-89ա. «Բանն որ յառաջ քան զյաւիտեանս...» (Հմմտ. Տիրայր Արքեպոս., Անդ, էջ 332-333. Մկրեան եւ Թորոսեան, Անդ, էջ 118-119):

Առաքել Բաղիշեացիէն (չորս տաղ) .

7. Թղ. 28ա-57ա. Տաղ Յովասափու. «Յորժամ հայրն երկնաւոր յերկիր հաճեցաւ...» (Հմմտ. Արշալոյս Ղազինեան, Առաքել Բաղիշեացի, Երեւան, 1971, էջ 238-327):
8. Թղ. 58բ-59բ. «Պանդակաթ սիրով, խանդակաթ սիրով...» (Անտիպ):

9. ԹՊ. 70ա-72բ. «Ականջ դրբէ՛ք բանիս՝ որ պատուական է...» (Հմմտ. Ղազինեան, Անդ, էջ 212-221) :
10. ԹՊ. 94ա-107բ. Պատմութիւն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչիւն. (Այս չափածոյ պատմական երկը տակաւին չէ հրատարակուած. բնագիրին ծանօթ ձեռագիրներուն մասին տես՝ Յ. Ս. Անաստեան, Հայկական Մատենագիտութիւն, Հատոր Ա., Երեւան, 1959, սիւնակ 1108-1109: Մեր Տաղարանի բնագիրին սկիզբը եւ վերջը, ինչպէս նաեւ միջանկեալ հատուածներու մէջէն թուղթեր ինկած են) :

Յովհաննէս Թլկուրացիէն (երեք տաղ) .

11. ԹՊ. 1ա-27ա. Արարածոց Մեկնութիւն. «Սկըսուզն է ըսկիզբն սկըզբան...» (Հմմտ. Նորայր Եպս. Ծովական (Պողարեան), (Խեւ) Յովհաննէս Թլկուրացի - Տաղագիրք, Երուսաղէմ, 1958, էջ 75-110) :
12. ԹՊ. 57բ-58բ. «Աստուած քարոզեաց եւ խրատ ետուր...» (Անտիպ) :
13. ԹՊ. 65բ-66բ. «Ո՛վ մահ, քանի զքեզ յիշեմ...» (Հմմտ. Ծովական, Անդ, էջ 38-39. Էմանուէլ Պիվազեան, Հովհաննէս Թլկուրացի - Տաղեր, Երեւան, 1960, էջ 173-177) :

Մկրտիչ Նաղաշէն (երեք տաղ) .

14. ԹՊ. 66բ-67բ. «Անձն ի՛մ, քեզ վա՛յ հազար բերան, թէ խոփ կենաս կամ ոխ պահես...» (Հմմտ. Էդուարդ Սոնդկարեան, Մկրտիչ Նաղաշ, Երեւան, 1965, էջ 120-122) :
15. ԹՊ. 67բ-68բ. «Ի՞նչ շահ է քո զուր դատիլդ, երբ յօտար յերկիր տի տանին...» (Հմմտ. Սոնդկարեան, Անդ, էջ 127-128) :
16. ԹՊ. 68բ-70ա. «Աստուծոյ մարդասիրին փառք յաւիտեան...» (Հմմտ. Սոնդկարեան, Անդ, էջ 168-176) :

Խաչատուր Կեչառեցիէն (երկու տաղ) .

17. ԹՊ. 74բ-75բ. «Այս կեանքս է յերազ նրման, եւ խարոզ անզերծ յանդիման...» (Հմմտ. Մ. Թ. Ավդալբեգեան, Խաչատուր Կեչառեցի, Երեւան, 1958, էջ 147-149) :
18. ԹՊ. 75բ-78բ. «Թէ՛ մարդ ես եւ միտս ունիս...» (Հմմտ. Ավդալբեգեան, Անդ, էջ 150-151) :

Յովհաննէս Երզնկացիէն (մէկ տաղ) .

19. ԹՊ. 113ա-114ա. Տաղ Աղամայ. («Մեր Տէրն ի դրախտն ե-

րեկ...») (Հմմտ. Արմենուհի Սրապեան, Հովհաննէս Երզնկացի, Երեւան, 1958, էջ 224-227):

Ներսէս Շնորհալիէն (մէկ տաղ)․

20. Թղ. 108ա-112ա. «Աւրհնեալ անուն անճառ Աստուծոյ...»:

Թորոս (Մշեցիէն ?) (չորս տաղ)․

21. Թղ. 78բ-83ա. «Յորժամ տարերքըն դըղըրդին, երկինք և երկիր խոնարհանան...»:

22. Թղ. 83ա-84բ. «Զեղ ծանուցեմ, եղբայր, լըսէ որ լինելոց է յետ նեռանն...»:

23. Թղ. 84բ-86ա. «Աղտեղացայ խաւար մեղօք քան զկին պոռնիկն Արախու...»:

24. Թղ. 86ա-87բ. «Ի յետ ստեղծմանն արարածոց, որ զոյացոյց զայս ամենայն...»:

Զափարիայ Երէցէն (մէկ տաղ)․

25. Թղ. 89բ-91բ. «Ի քէն Տէր հայցեմ հայր զըթական...»:

Արտավեստացիէն (մէկ տաղ)․

26. Թղ. 57ա-57բ. «Վայրի հաւիկ մ'էր բռնած բերած...»:

Իացի վերոյիշեալներէն, Տաղարանի մէջ կան նաեւ անձանօթ հեղինակներու կողմէ յօրինուած հետեւեալ երեք տաղերը․

27. Թղ. 72բ-74բ. «Վա՛յ էն աւուրն որ ես եղայ...»:

28. Թղ. 91բ-92բ. «Յորժամ Աղամ ստեղծեցաւ զերդ զառեղակն էր...»:

29. Թղ. 93ա-93բ. «Աւրհնութիւն անճառ շնորհաց Տէր...»:

Ֆրիկի բանաստեղծութիւններուն առաջին ժողովածուն հրատարակուած է Երեւան, 1941 թ.ին, աշխատակցութեամբ Մ. Մկըրեանի եւ Ե. Թորոսեանի: Այս ժողովածուն, որ կը կրէ Ֆրիկ-Բաճառեղծութիւններ վերնագիրը, կը բովանդակէ տաղասացին կողմէ յօրինուած քառասունեւմէկ քերթուածներ: Հատորը հրատարակող գիտնականները կը հաւաստեն, թէ «Ֆրիկի ստեղծագործութիւնների այս ժողովածուն կազմել ենք նրա տպագրուած եւ զանազան ձեռագրերից հանուած՝ մինչ այժմ անտիպ բանաստեղծութիւններից: Անտիպ բանաստեղծութիւնները մեծ մասամբ արտասահմանեան թանգարանների ձեռագրերից հաւաքել եւ գրի է առել իրենց

տարբերակների հետ եւ տարբերութիւնների համեմատութեամբ՝ բանասէր Տիրայրը, իսկ մի քանիսի տարբերակները Հայկ. ՍՍԻ Մատենադարանի ձեռագրերից յայտարերել է Ե. Թորոսեանը: Այս հրատարակութեան մէջ մտած քառասուններկու (պէտք է ըլլայ քառասունմէկ, Ա. Գ. Ս.) բանաստեղծութիւններից երեսունհինգի տեքստը վերցուած է Օքսֆորդի համալսարանի գրադարանի Mus. Arm. (հայկական բաժնի) No. 16 ձեռագրից, իսկ մնացածները՝ այլ ձեռագրերից, պարբերականներից եւ ժողովածուներից...»:
(Տես՝ Մկրեան եւ Թորոսեան, Անդ, էջ 23):

Ֆրիկի երկերուն աւելի ընդարձակ եւ գլոտականօրէն աւելի արժէքաւոր ժողովածուն, Ֆրիկ Դիւանի վերնագրով, հրատարակած է վերոյիշեալ Տիրայր Արքեպս.ը 1952 թ.ին, ի նիւ Եօրք: Այս ժողովածուին մէջ տրուած են Ֆրիկի վաթսուն տաղեր:

Ինչպէս վերեւ տեսանք, Ֆրիկի ստեղծագործութեանց յիշեալ երկու ժողովածուներուն մէջ հրատարակուած են մեր Տաղարանին մէջ գտնուող Ֆրիկի վեց տաղերէն հինգը: Վեցերորդ տաղը, որ մեր ձեռագրին մէջ (Թղ. 87բ-88բ) տրուած է որպէս «Ողբ ասացեալ ի Ֆրկայ», անյայտ քերթուած մըն է: Հետեւաբար, առաջին անգամ ըլլալով զայն ստորեւ կը հրատարակենք՝ առանց որեւէ փոփոխութեան:

ՈՂԲ ԱՍԱՑԵԱԼ Ի ՖՐԿԱՑ

Տէրըն զիս պատեաց դիմօք,
Պատուական պայծառ պատկերաւք.
Ես զայն աղտեղի տըղմաւք,
Թաւալեալ արեամբ չաղախաւք:

Ի չարն եմ արձակ մըտօք,
Չեմ զըղջալ և ոչ լալ արտասուօք.
Ձինչ նաւ ծըփեցայ ալեաւք,
Փոթորկեալ բըքարեր հողմաւք:

Ի ծով աչխարհիս կոծովք,
Տարբերիմ անգերծ մըրբրկօք.
Ի խորս անդընդոց մեղօք,
Ընկըղմայ նաւօք բեկեւաւք:

Մարմինս խոցոտեալ վիբօք,
Չարաչար մեղաց խաբանօք:

Հոգիս սեւացեալ մեղօք,
Թշնամոյն խարեալ պատրանօք:

Զլապտերն որ առի իւլով,
Շիջուցի չարեացըս դործօք.
Զպայծառ պատմուճանն լուսով,
Մերկացայ զազիր խորհրդովք:

Ըզլոյսըն կենաց յուսով,
Փոխեցի մութըն խաւարօք.
Բըժիշկըն կենաց դեղօք,
Զիս կոչէ ւ ես մեռնիմ խոցօք:

Զինչ քարբի օձըն թունօք,
Որցեցի զականջըս տըտնօք.
Թշնամին հազար չարեաւք,
Զիս դերի վարեաց տանջանաւք:

Լացէ՛ք զիս ամէնքդ ողբօք,
Որ չկացի աւրիկ մ'աւրինօք.
Ոչ մեղայ ասի կամօք,
Ոչ լացի կաթիկ մ'արտասուաւք:

Առաքել Բաղիշեցիին ծանօթ է միջնադարեան հայ մատենագրութեան մէջ որպէս բանաստեղծ եւ մատենագիր, երաժիշտ եւ մանկավարժ, վարդապետ եւ եկեղեցական գործիչ: Անոր չափածոյ և արձակ ստեղծագործութիւնները ձեռագիր մատենաներուն մէջ կը գտնուին բազմաթիւ ընդօրինակութիւններով: Երեւանի Մատենադարանի զիտաշխատողներէն բանասէր Յ. Ս. Անասեանը Առաքել Բաղիշեցիի գործերուն գրեթէ լրիւ ցանկը տուած է իր բարձրարժէք Հայկական Մատենագիտութիւն (Հատոր Ա., Երեւան, 1959, սիւնակ 1106–1143) աշխատասիրութեան մէջ: Եւ վերջապէս, 1971 թ.ին Երեւանի մէջ հրատարակուած է Արշալոյս Ղազինեանի Առաքել Բաղիշեցի վերնագրով մենագրութիւնը, որ նուիրուած է Բաղիշեցիի կեանքին եւ ստեղծագործութեան: Գիրքին մէջ տրուած են Բաղիշեցիի չափածոյ գործերէն միայն մի քանիին քննական բնագիրները: (Ի դէպ՝ պէտք է յիշել, որ Առաքել Բաղիշեցիի երկերէն ումանք, յատկապէս Կոստանդնուպոլսոյ անկման նուիրուած Ողբը, թարգմանուած են Փրանսերէն, ռուսերէն եւ անգլերէն լեզուներով:)

Անասեանի վերոյիշեալ աշխատութիւնը կը ներկայացնէ Առաքել Բաղիշեցիի երկերուն զրեթէ լրիւ ցանկը՝ հիմնուած մատենագրական եւ ձեռագրական աղբիւրներուն վրայ: Ինչպէս Արշալոյս Ղազինեանի հրատարակած բնագիրներուն, նոյնպէս Անասեանի ցանկին մէջ ո՛չ մէկ ակնարկութիւն կայ մեր Տաղարանին մէջ Առաքել Բաղիշեցիի տաղին (թղ. 58բ-59բ), որ կը կրէ «Ի յԱռաքել վարդապետէ» խորագիրը: Այս անտիպ տաղն ալ ստորեւ կը հրատարակենք սոսիցն անգամ՝ առանց որեւէ փոփոխութեան:

Ի ՅԱՌԱՔԵԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ

Պանդակաթ սիրով, խանդակաթ սիրով.
Սիրտըս ծարաւեալ պասքի, այն զիս կու մաչէ:

Ծրար ես դու խնդոց, ծրար ես դու խնդոց.
Բուրմունք անուշից ի քէն զհոգիս նըւաղէ:

Հաց ես դու սիրոյ, հաց ես դու սիրոյ.
Ո՛վ որ ճաշակէ ի քէն, այլ քաղցելու չէ:

Կարօտեալ սիրով, կարօտեալ սիրով.
Որ խիստ փախագել եմ քեզ, այն զիս կու տանջէ:

Հարսն ես լուսածին, հարսն ես լուսածին.
Մո՛յժ զիս յառագաստըդ քո, սիրտըս կու գոչէ:

Չայնիւք քաղցրարար, ձայնիւք քաղցրարար.
Կոչեա՛ զիս ի յարկըս քո, հոգիս կու կանչէ:

Ղամբար լուսոյ քո, Ղամբար լուսոյ քո.
Վառեց ըզհոգիս բոցով, այլ անցնելու չէ:

Ճառագայթ ես դու, ճառագայթ ես դու.
Ո՛րքս իմ ապշեցաւ ի քեզ, այլ յուշ գալու չէ:

Մեծ ես և անհիհուն, մեծ ես և անհիհուն.
Սիրտս իմ գլորեցաւ ի քեզ, այլ կանգնելու չէ:

Յարվմանէդ սիրոյ, յարվմանէդ սիրոյ.
Բնութեամբ թըմբրեցաւ մարմինս, ալլ զարթնելու չէ:

Նոր ես և աննըման, նոր ես և աննըման.
Քննելով ըզքեզ մըտօք, քունըս հատել է:

Շատ քեզ ցանկացայ, շատ քեզ ցանկացայ.
Ո՛չ յազիմ է քո սիրոյդ, սիրտըս կու նեղէ:

Որպէս լոյս պայծառ, որպէս լոյս պայծառ.
Գունտովդ վառեցիր զհողիս, բոցըս կու մաշէ:

Ձկայ քեզ նըմանի, չկայ քեզ նըմանի.
Լոյս ես և ալլոց լոյս բաշխօղ, ո՛վ քեզ դաւ անէ:

Պայծառ քան զարեւ, պայծառ քան զարեւ.
Լուսով քո լըցաւ աշխարհս, ալլ մըթնելու չէ:

Ջահ ես դու անչէջ, ջահ ես դու անչէջ.
Կանթեղ վառեցեր յերկինս, ալլ անցնելու չէ:

Ռահ երկնազնաց, ոահ երկնազնաց.
Ձով ընդ քեզ յերկինս հանես, ալլ վայր գալու չէ:

Սէր քո աննըման, սէր քո աննըման.
Ո՛վ սիրով է քեզ հայի, ալլ կորչելու չէ:

Վարդ ես դու անփուշ, վարդ ես դու անփուշ.
Ո՛վ որ հոտոտի է քէն՝ նա ծաղկելոց է:

Տունկ անմահութեան, տունկ անմահութեան.
Ո՛վ ուտէ է քո պըտղոյդ, ալլ մեռնելու չէ:

Բամբ ծաղկանց է քէն, բամբ ծաղկանց է քէն,
Ո՛վ որ քո գունտոյդ ցանկայ, նա ծաղկելոց է:

Ցաւդ ես քաղցրածին, ցաւդ ես քաղցրածին.
Ո՛վ է քո սիրոյդ պասքի, նա ծարւելու չէ:

Ի իւթ մարմնոյ քո խոունկ, և իւթ մարմնոյ քո խոունկ.
Ո՛վ առնու ի քո հոտոյդ, նա հըրճւելոց է:

Փառք ես կուսանաց, փառք ես կուսանաց.
Ո՛վ քո սրբութեանդ ցանկայ, նա պըճնելոց է:

Քո աստուածորդին, քո աստուածորդին.
Ո՛վ զքեզ լուսոյ մայր մայր ասէ, ընդ քեզ կու դասէ:

Ի ձեր սուրբ յաղօթս, ի ձեր սուրբ յաղօթս.
Ըզտէր Առաքելս յիշէ՛ք, ըզձեզ կազաչէ:

Յովհաննէս Թլիւրանցիի սիրային տաղերէն շարք մը լոյս տեսած է հայ տպագրութեան երախայրիքներէն մին կազմող «Տաղարան»ին մէջ (Վենետիկ, 1513), «Բանք Սիրոյ» ընդհանուր խորագրին տակ: Կարապետ Կոստանեանց 1892 թ.ին Թիֆլիսի մէջ հրատարակած է փոքրիկ հատոր մը, «Յովհաննէս Թլիւրանցիի եւ իւր տաղերը» խորագրով: Իրմէ յետոյ Թլիւրանցիով զբաղած են Հ. Մկրտիչ Պոտուրեան, Հ. Ներսէս Ակիւնեան, Արշակ Զօպանեան, Յարութիւն Քիւրտեան, եւ ուրիշներ: 1958 թ.ին Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց տպարանէն լոյս տեսաւ Նորայր Եպս. Ծովականի (Պոզարեան)՝ (ՊԵԼ) Յովհաննէս Թլիւրանցիի «Տաղագիրք»ը, որ կը պարունակէ անոր թէ՛ սիրային, թէ՛ խրատական, եւ թէ՛ կրօնական քերթուածները: Եւ վերջապէս, 1960 թ.ին Երեւանի մէջ լոյս տեսան Յովհաննէս Թլիւրանցիի «Տաղեր»ը, Էմանուէլ Պիլագեանի աշխատասիրութեամբ:

Յիշեալ մենագրութիւններու հեղինակներուն անձանօթ մնացած է մեր Տաղարանին «Ի Յովանէս Թլիւրանցոյ ասացեալ» քերթուածը (թղ. 57բ-58բ), զոր դարձեալ առաջին անգամ կը հրատարակենք ստորեւ՝ առանց որեւէ փոփոխութեան:

Ի ՅՈՎԱՆԷՍ ԹԼԳՈՒՐԱՆՑՈՅ ԱՍՍՑԵԱԿ

Աստուած քարոզեաց եւ խրատ ետուր,
Երբ որ չլսեցինք՝ նա ապտակ ետուր.
Ապտակ զայն ետուր զիմանալի սուր,
Սուր, երկսայրի սուր:

Յիմ մեղացն է դարձել հոգոյ աչքս կուր,
 Հէնց բան չարարի գայր Աստուծոյ դիւր,
 Այնու բարկացաւ ւ ինձ առաքեաց սուր,
 Սուր, երկսայրի սուր :

Ծառայս անհնազանդ, որդիս անմաքուր,
 Ի մեղացն անդարձ եւ մեղայ չետուր.
 Ձաղեղն լարեաց մէջ սրտիս ետուր,
 Հայրն բարկացաւ եւ կսկիծ ետուր.
 Սուրն որ չի գայր դուր զիմանալի սուր,
 Սուր, երկսայրի սուր :

Հոգիս խոցած է եւ արարեր դուռ,
 Ձոր եթէ քամեն՝ բերէ հազար դուռ.
 Ձոր պատառեցին քո հըրեղէն սուր,
 Սուր, երկսայրի սուր :

Տղայն թաւալէր եւ տայր շուռ ու մուռ.
 Հեծէ ցաւագին եւ իւր լեզուն լուռ.
 Հօր ու մօր աղիքըն՝ դալար առնոյր,
 Ձկարէր խափանել զաներեւոյթ սուր.
 Սուր, երկսայրի սուր :

Ո՞վ կարէ պատմել զկսկիծն որ ետուր.
 Ձհայրն թաղեցին զորդին վերայ իւր,
 Ձենք իշխեր ասել թէ մեր տղայքն ու՞ր յու՞ր :

Գառներդ են եղեր գայլերուն զերուր.
 Բարձաւ շաղաւթն եւ դութըն մաքուր,
 Բարձան դատաստանքն, այլ իրաւունքն ու՞ր :

Հաւսար մեռանին, տներն առնուն շուռ.
 Մէկիկ մի մնա եղբայր ու կամ քուր,
 Ըզնա շարչարեն թէ ձեր պահուստն ու՞ր յու՞ր :

Ամէ մէկ զիւր են, ճանապարհն արար ծուռ.
 Ծուռ որմն շարեց, շուտով առեց շուռ.
 Ուղորդին ուղորդ Տէրըն ծռին ծուռ.
 Ձայս ծուռն է բերել զիմանալի սուր :

Մէկ մի անիրաւ ասէ սուտ ու զուր .
 Գիտէ որ աւագացըն կուգայ դիւր ,
 Այնու իշխանին չէ հոգս ու ղըրուր ,
 Թէ դատաստանըն թիւր բերէ զհրեղէն սուր :

Մսքին Յովանէս , երբեք մինչեւ յու՞ր .
 Քանի ընթանաս դու ի ճանապարհ ծուռ ,
 Մի՞թէ ժամանակ ունիս հազար բի՛ւր .
 Բի՛ւր ժամանակ բիւր :

THREE UNPUBLISHED MEDIEVAL ARMENIAN POEMS

AVEDIS K. SANJIAN

(Summary)

The rich collection of Armenian manuscripts in the Research Library at the University of California, Los Angeles, includes a «Tagharan» (Collection of Poems). This manuscript consists of two parts, both written on paper, which later were bound together. The first ninety-three folios constitute a complete manuscript ; the last of these folios has the opening lines only of the principal colophon, the rest having fallen off. The second part of the codex (fols. 94-114) was written by a different hand on a different kind of paper. The author of this study has established that the first and major part of the manuscript was copied by the scribe Margare Ardjishetsi at the monastery of Kharabasta (=Sukhara) or Varag in the province of Vaspurakan. It was written in the first half of the sixteenth century, but not earlier than the year 1522 when Margare began his scribal career. The second part of the codex which is incomplete at the beginning and the end, was written prior to the year 1551.

The collection contains a total of twenty-nine poems. Twenty-six of these are the works of ten known medieval Armenian poets: six by Frik; four by Arakel Baghishetsi; three by Hovhannes Tlkourantsi; three by Mkrtich Naghsh; two by Khachatur Kecharetsi; four by Toros (Mshetsi?); and one each by Hovhan-

nes Erznkatsi, Nerses Shnorhali, Zakaria Erets, and Artametatsi. The authors of the remaining three poems are unknown.

After a thorough examination of the published poems and the catalogues of Armenian manuscripts, this author has established that three of the works in our «Tagharan» have been unknown to scholars engaged in medieval Armenian poetry; hence they are published here for the first time. In the manuscript, the first poem is entitled a «Lament by Frik»; the second and third are without title, but the names of the authors, that is, Arakel Baghishetsi and Hovhannes Tlkourantsi, are distinctly recorded at the head of each work. It is hoped that the publication of these hitherto unknown poems will make a significant contribution to the study of medieval Armenian poetic literature.